

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE
KURUMLARI (16. YÜZYIL)

Abdul Azim Islahi

iktisat yayınları

İktisat Yayınları – 8
İktisat Tarihi Dizisi – 2

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları* (16. Yüzyıl)

Çeviren: Kadir Yıldırım
Çeviri Redaksiyon: Kadir Yıldırım
Yayına Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi
Musahhih: Hatice Piroğlu

Kapak Tasarımı ve İç Tasarım: Furkan Selçuk Ertargin
Kapak Görseli: Şah Abbas Kervansaray Tavanı, Meybod, İran

Çeviriye Temel Alman Metin:
Islahi, A.A. (2009). *Muslim economic thinking and institutions in the 10th Ah/ 16th
Ce century*, Saudi Arabia: King Abdulaziz University Scientific Publishing Centre

Baskı: Limit Ofset - Sertifika No: 28397
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. ZA13 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: +90 216 212 567 45 35
1. Baskı: İstanbul, 2017
ISBN: 978-605-67010-7-8

© İktisat Yayınları, 2017
Bütün yayım hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışın-
da yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Gülyüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadi Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Islahi, Abdul Azim
***İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları* (16. Yüzyıl)**

1. Baskı, xviii + 270 s., 13.5 x 21 cm

Kaynakça ve dizin var.

ISBN- 978-605-67010-7-8

1. İslam İktisadi 2. İktisadi Düşünce 3. İktisat Kurumları

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCEİ VE KURUMLARI (16. YÜZYIL)

Abdul Azim Islahi

Çeviren
Kadir Yıldırım

iktisat
yayınları

İktisat Tarihi Dizisi

Bu dizide, iktisat tarihi ile iktisadı tarihsel bir bakış açısından ele alan eserlere yer verilmektedir. Dizide finans, emek, sanayi, tarım, kurum tarihi, mekânsal iktisadi tarih, ülke iktisadi tarihleri, ekonomik sistemlerin tarihi de dahil olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizideki Diğer Kitaplar

Abdul Azim Islahi, *Müslümanların İktisadi Düşünce ve Analize Katkıları*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Olgunlaşması (17. Yüzyıl)*

Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)*

Abdul Azim Islahi, *Müslüman Arap Yazarların İktisat Düşüncesi (19. Yüzyıl)*

Ahmed el-Ashker, Rodney Wilson, *İslam İktisadının Kısa Tarihi*

S.M. Hasanuzzaman, *Erken İslam Devletinin İktisadi İşlevleri*

Abdul Azim Islahi

Abdul Azim Islahi, Cidde Kral Abdülaziz Üniversitesi İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde profesördür. Doktorasını Aligarh İslam Üniversitesi'nde "İbn Teymiyye'nin Ekonomik Kavramları" üzerine yaptı. (Leicester, İngiltere, 1988). İslam iktisadî alanının sınırlarını araştırmak, öğretmek ve genişletmek için çalışmaları bulunan Islahi, İslam iktisat düşüncesi ve kurumları üzerine kitapları bulunuyor. Araştırma makaleleri ise History of Political Economy, History of Economic Ideas, Journal of Research in Islamic Economics, Journal of Islamic Economics gibi profesyonel ve uluslararası hakemli dergilerde yayınlandı.

Kadir Yıldırım

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde 2003 yılında lisans öğrenimini tamamladı. Aynı üniversitenin İktisat Teorisi Anabilim Dalında 2006 yılında yüksek lisansını; 2011 yılında ise Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında "Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)" konulu teziyle doktora eğitimini tamamladı. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olan Yıldırım, halen aynı Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak akademik hayatına devam etmektedir. İktisat Tarihi, İktisadî Düşünce Tarihi, Emek Tarihi, Çalışma İlişkileri Tarihi vb. dersleri yürütmektedir. Osmanlı'da İşçiler (İletişim Yayınları, 2013) isimli bir kitabı bulunan Yıldırım'ın, yerli ve yabancı akademik dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi ve kitap bölümü bulunuyor.

İçindekiler

Takdim	ix
Önsöz	xv
Giriş: Literatür Değerlendirmesi ve Dönemin Önemi	1
1. Genel Tarihsel Çerçeve	15
2. 16. Yüzyıl Entelektüel Atmosferi ve İlim	45
3. İktisadi Kurumlar ve Uygulamalar	61
4. Piyasa ve Fiyatlama Algısı	97
5. Merkantilizm ve 16. Yüzyıl Müslümanları	111
6. Para Düşüncesi	133
7. Harâc ve Toprak Mülkiyeti Hakkı: Hukuk ve İktisada Dair Bir Örnek	153
8. Vakıf ve Para Vakfı Tartışması	171
9. Kamu Maliyesi Üzerine Çalışmalar	191
10. Hisbe ve Siyaset-i Şer'iyeye Üzerine Çalışmalar	213
Son Sözler	231
Kaynakça	249
Dizin	257

Takdim

Tarım devrimi ile birlikte ilk medeniyetlerin de ortaya çıktığı Doğu, dünya tarihinin çok uzun bir dönemi boyunca sosyal ve iktisadi açıdan iktisadi bir merkez olma özelliğine sahipti. Çeşitli dinler, kültürler ve medeniyetlere ev sahipliği yapan bu bölge, 15. yüzyıla kadar Çin ile birlikte değerlendirildiğinde, Batı ile boy ölçüşecek ve hatta onu geçecek bir ekonomik yapıya sahipti. İslam dininin ortaya çıkışından önce veya sonra, bölgede hayat bulmuş birçok imparatorluğun parasal veya ticarî açıdan güçlü temelleri de bu sağlam ekonomik yapılarının bir sonucuydu. Ancak özellikle 15. yüzyılın sonlarıyla birlikte değişen dünyanın ekonomik dengeleri de kökten sarstığını görüyoruz. Avrupa ülkelerinin ekonomik olarak güçlenmeye başlaması, sadece ulusal veya uluslararası ticaret ilişkilerini değil, belki de en az bunlar kadar önemli sonuçlara sahip olacak şekilde sosyal ve ekonomik hayattaki değerleri de değiştirip dönüştürdü.

‘Modern’ döneme geçişle birlikte Batı ekonomilerinin pratik ve zihinsel anlamda yaşadığı değişim, sadece Doğu ve onun temsil ettiği değerlerle değil, iktisadi zihniyetlerinde ahlâkın çok önemli bir konuma sahip olduğu Antik Yunan düşünürleri veya

St. Thomas Aquinas gibi Orta Çağ skolastiklerinden de bir kopuş anlamına gelmekteydi. 16. ve 17. yüzyılda başlayan bu kopuş, Avrupa insanının sadece 'doğa' değil, aynı zamanda 'Doğu' üzerindeki hâkimiyetini de pekiştiren sanayi devrimi ve sonrasındaki teknolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel değişmelerle güçlenerek devam etti. Bir bilim olarak iktisadın ve bu bilimin pratikteki karşılığı olarak ekonominin bireylerin veya ülkelerin statülerini belirleyen bir unsur haline gelmesi, insan hayatını kolaylaştıran bir 'araç' olmaktan çıkıp kendi başına bir 'amaç' olması anlamına da gelmekteydi. Üretimde, ulusal ve uluslararası ticarete, şirketlerin sayı ve hacimlerinde, ekonomik büyüme oranlarında yaşanan devasa artışlara karşın, gelir ve servetin ülkeler içinde veya uluslararasıda dağılım ve paylaşımı açısından ise dünyanın bu yeni ekonomik döneminin pek de olumlu bir performans gösteremediğini günümüz yoksulluk ve eşitsizlik verilerinden kolaylıkla görebiliyoruz. Temiz suya ulaşım, açlık sınırının altındaki milyonlarca insan gibi veriler, köleliğin kağıt üzerinde kalktığı bir dünyada, 'yoksulluğun iktisadi köle' haline getirdiği yığınların 'görünür' veya 'görünmez' bir 'elin' yardımına ihtiyaç duyduğunu gözler önüne seriyor.

Değişimin bir kural haline geldiği dünyamızda ekonomi ile birlikte birey ve kurumların değerleri de dönüşürken, olumsuz gidişata tepki gösterip daha adil ve ahlâklı bir dünya özlemine dair ekonomik arayışların da süreklilik kazandığı bir gerçektir. Oldukça köklü bir geçmişe sahip İslam ve onun öngördüğü iktisadi değerler de barındırdığı yüksek potansiyelle adalet ve ahlâk arayışında alternatif ve güçlü bir ses olarak kendisini gösteriyor. Sosyal ve kültürel açıdan bu potansiyelini tarihi boyunca gösteren 'eskimeyen bu yeni ses', 20. yüzyılın son dönemleriyle birlikte 'İslam iktisadı' adı altında ekonomik hayatta da açılımlar getirmeyi amaçlıyor. Finans alanında yoğunlaştıkça ana akım iktisat bilimi değerleriyle daha fazla iç içe geçip saflığını yitirme

riskiyle karşı karşıya kalan bu ses, ahlâk ve zihniyet anlamında ise henüz pratikte çok fazla karşılık bulamamakla birlikte daha adil bir dünya özlemi için potansiyelini koruyor. Kütüphanelerin tozlu raflarında ve kitapların açılmayan sayfalarında uzun bir sessizlik dönemi yaşayan İslam iktisat tarihi ve iktisadi düşünce tarihinin de tam bu noktada devreye girmesi gerektiğini söyleyebiliriz. İnsanlık tarihinin önemli köşe taşlarından birisi olmuş ve olacak olan İslam'ın ekonomik değerleri ile İslam ülkelerinin siyasi ve ekonomik anlamda dünyada söz sahibi olduğu dönemlerde uyguladıkları politikaların arkasında yatan zihniyet, sadece geçmiş aydınlatmakla kalmayıp bilakis günümüzün karanlığı için de bir ışık olma potansiyeline fazlasıyla sahiptir. Bu potansiyelin farkında olan bireylerin çabalarıyla başlayan İslam iktisadi çalışmalarının dünyanın farklı bölgeleriyle birlikte son dönemde Türkiye'de de yaşadığı kıpırdanma, gelecek adına ümit verici gelişmelerden bir tanesidir. Her ne kadar geldiğimiz nokta itibariyle ünlü iktisat tarihçisi Halil Sahillioğlu'nun Türk iktisat tarihi çalışmaları için ifade ettiği 'bir dağı galamaktan ileri gitmiştir' sözünü İslam iktisadi ve iktisadi düşünce tarihi için de kullanmamız yanlış olmayacaksa da, elinizdeki eser ve benzerlerinin bir gölü oluşturacağına inandığımız damlalar olduğunu da söyleyebiliriz.

Diğer önemli faaliyetleriyle birlikte İslam iktisadi alanında da ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapan İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği çatısı altında kurulan İslam İktisadi Araştırma Merkezi de (İKAM) yukarıda ifade ettiğimiz çabaların yüksek potansiyelli ürünlerinden bir tanesidir. 'Kökü ezelde ve dalı ebedde bir sistem aşkına' faaliyetlerini yürüten İKAM, formel eğitim ve çalışmaların yeni yeni fark edilir hale gelmeye başladığı Türkiye'de, İslam iktisadi alanına yönelik güçlü ve kurumsal bir tecrübe oluşturmayı hedefliyor. Gönüllülük ve diğerkâmlık ile beslenen bu girişim, adil ve ahlâklı bir dünya ve

ekonomi arayışını ülkemiz ilim camiasının gündemine taşımayı amaçlıyor. Elinizdeki kitap da bu amaca yönelik adımlardan bir tanesi olarak kıymetli okuyucuların faydalanmasına sunuldu.

16. yüzyılda Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşüncelerini dönemin Batılı düşünürlerinin görüşleriyle karşılaştırmalı bir biçimde ele alan bu kitap, Prof. Dr. Abdul Azim Islahi'nin İslam iktisadi düşünce tarihine yönelik uzun dönemli çalışmalarının ürünlerinden bir tanesi. İslam'ın ilk dönemlerinden başlayarak 20. yüzyıla kadar Müslüman ilim adamlarının iktisadi düşüncelerini çalışan Islahi, bu çabaları sonucunda çok sayıda eser kaleme almıştır. İslam iktisadi alanına yönelik çalışmaları kapsamında İKAM da bu kitaplardan beşini Türkçe'ye çevirip Türkiye ilim camiasının faydasına sunmaktadır. Islahi'nin kaleminden çıkan bu beş eser, sırasıyla, İslam'ın ilk dönemlerinden 15. yüzyıla kadar; 16. yüzyılda; 17. yüzyılda; 18. yüzyılda ve 19. yüzyılda yaşamış Müslüman ilim adamlarının iktisadi hayata yönelik görüşlerini değerlendirmektedir. Islahi'nin her dönemin Müslüman ilim adamlarının görüşlerine yer verirken bunları önceki dönemlerde yaşamış olan Müslüman ilim adamlarının görüşleriyle ve de çağdaşları Batılı düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırmalı ele alması, 'tarihte devamlılık esastır' görüşündeki haklılık payını da açıkça gösteriyor. Ticaretten finansa, vergilemeden fiyat kontrolüne, ekonomiye devlet müdahalesi ve bunun meşruiyetinden şer'î piyasa kurallarına kadar çok geniş bir çerçeveye değinen çalışmalar, söz konusu iktisadi düşüncelerin ortaya çıktığı dönemleri iktisat tarihi açısından da değerlendirerek pratik ve teoriyi bir araya getiriyor.

Akademik anlamda atılmış her adım ve girilen her çabanın aynı zamanda gelecek araştırmalar için de bir fikir uyandırma görevi gördüğünü düşünürsek, Islahi'nin çalışmalarındaki eksiklikleri bir olumsuzluktan ziyade yeni çalışmalara yönelik bir

fırsat olarak düşünebiliriz. Bu noktada, elinizdeki İslam iktisat düşüncesi ve kurumları ile ilgili bu kitap, Islahi'nin kendisinin de açıkça belirttiği üzere, Osmanlı dünyası ve Arapça konuşulmayan diğer İslam ülkelerinin arşiv ve diğer tarihi kayıtlarının kullanılmasına dayalı yeni araştırmaların ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor.

İslam iktisadı alanına yönelik talep ve ihtiyacın fazlasıyla hissedildiği günümüzde, Islahi'nin bu serisiyle birlikte İKAM'ın gerçekleştireceği diğer telif ve çeviri eser çalışmalarının alana ilgi duyan akademisyenler, öğrenciler ve diğer ilgililer için önemli bir bilgi kaynağı olacağı açıktır. İncelediği Müslüman ilim adamları ve iktisadi görüşleriyle, Schumpeter'in 'büyük boşluk' tezi gibi iktisadi düşünce tarihi alanını uzun dönemler boyunca yönlendirmiş iddiaların yanlışlığını bir kez daha ortaya koyan Islahi'nin bu serisinin ilim camiamıza faydalı olmasını umuyor, İslam iktisadı alanına yapılacak yeni çalışmalar için kurulacak fi-kirsel temellere bir katkı sağlayacağını temenni ediyoruz.

Gayret bizden, Tevfik Allah (c.c.)'tan.

Doç. Dr. Kadir Yıldırım

İstanbul Üniversitesi

Nisan 2017, İstanbul

Önsöz

Modern dönemde İslam iktisat düşüncesi çalışmalarının başlamasının üzerinden 75 yıldan fazla zaman geçti. Fakat bu çalışmalar 15. yüzyıl (Hicri 9. yüzyıl) sonrasındaki dönemi kapsamamaktadır. Bu çalışma, 16. yüzyıla denk gelen Hicri 10. yüzyıldaki İslam iktisat düşüncesini araştırmaya yönelik bir çabadır. Bu dönem, dünya tarihinde büyük bir öneme sahiptir. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın çeşitli bölgelerini hâkimiyeti altına aldı ve Mısır'ın iki buçuk yüzyıllık köklü Memlûk Sultanlığı'nı ortadan kaldırarak Kutsal İslam topraklarının himayesini üstlendi. Yüzyılın başı, İran'da yeni bir hanedanlık olarak Safevîlerin, Hindistan'da ise Moğol Hanedanlığı'nın kuruluşuna şahit oldu. Bu dönem aynı zamanda Avrupa'da erken modern dönemin de 'ilk evresi'ydi. Rönesans'ın zaten canlı olduğu ve sosyal reform, bilimsel sorgulama ve iktisat kurumları ve düşüncesinin yeni şekiller aldığı bir dönemdi. Bu durum, İslam dünyası için hem bazı zorluklar hem de bazı fırsatlar doğurdu. Fakat ekonomik potansiyel ve teknolojik gelişmelerin dengesi, giderek Avrupa'nın lehine doğru gelişti.

Çalışmanın hemen başında, dönemin İslam ülkelerinin durumu hakkında bir fikir oluşturmak için bu ülkelerin tarihi, en-

telektüel ve edebî durumu ile ekonomik şartlarına genel olarak yer verilmiştir. Bu çalışma, İslam iktisat düşüncesini beş temel alanda incelemektedir: piyasa ve fiyatlama, merkantilizm, para, *harâc* arazileri ve toprak mülkiyeti hakkı ile vakıf ve para vakfî tartışmaları. Ayrıca bu dönemde üretilen ve geçmişteki İslam iktisat düşüncesinin en önemli kaynakları olan kamu maliyesi, hisbe, *siyaset-i şer'îyye* çalışmalarının analitik bir incelemesi sunulmaktadır. Çalışma, zaman zaman dönemin Müslüman ilim adamları ile onların selefleri arasında olduğu gibi, Müslüman ilim adamlarının çağdaşları Batılı düşünürler ile aralarında bir değerlendirme ve karşılaştırma yapmayı da hedeflemektedir.

Bunlarla birlikte, birtakım kısıtlardan dolayı araştırmanın temel odak noktası, birkaç istisna hariç Arap dilindeki çalışmalar ve İslam'ın merkezî bölgeleri üzerinde hüküm sürmüş olan yönetimlerin iktisadi kurumlarıdır. Bazı Batılı iktisadi kurumlar ve fikirler hakkında da karşılaştırma amaçlı bilgi verilmiştir. Bazı durumlarda okuyucu, bu çalışmanın iktisadi düşünce tarihi ve iktisat tarihinin bir karışımı olduğu hissine kapılabilir. Yazar, bu tarz kaçınılmaz örtüşmelerin farkındadır. Bu durum, söz konusu iki disiplinin birbirleriyle çok yakın ilişkide olması nedeniyle araştırmanın doğasından kaynaklanmaktadır. İktisadi düşünce hakkındaki bilgiler yeterli olmadığı zaman, iktisat tarihinin detaylarına başvurmak bir gereklilik halini almaktadır. Tarihi detayların, dönemin İslam iktisadi düşüncesini anlamak ve takdir etmek için faydalı olacağını umuyoruz.

10/16. yüzyıldaki iktisadi düşüncenin genel bir görüntüsüne yer verilmesine karşın, bu çalışmanın bir ölçüde İslam iktisadi düşünce tarihi literatüründeki bir boşluğu doldurmasını ümit ediyoruz.

Profesör Muhammad Nejatullah Siddiqi ve Profesör Ish-tiaq Ahmad Zilli'ye çalışmanın müsvedde kısımlarını okuyup

yorumladıkları için şükranlarımı sunmayı vazife bilmekteyim. Çok değerli öneriler paylaşan Profesör Zafarul Islam ve Dr. Muhammad Ubaydullah'a ayrıca minnettarım. Bununla birlikte, çalışmadaki eksiklikler ile ilgili bu kişilerden hiçbirisi sorumlu tutulamaz.

Kral Abdülaziz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığına bu projeye ayırdıkları cömert fon için derin minnettarlığımı ifade etmek isterim. Hem eski direktörümüz Dr. Muhammad Najeeb Gazzâli Khayat'a hem de mevcut direktörümüz Dr. Abdullah Qurban Turkistani'ye ve İslam İktisadı Araştırma Merkezi'ndeki tüm meslektaşlarıma bu girişimde devamlı ilham kaynağı olmaları ve teşvikleri için ayrıca teşekkür borçluyum.

Bu proje raporunu çeşitli hazırlık aşamalarında gözden geçiren iki anonim değerlendiriciye de ayrıca teşekkür ederim. Br. Syed Anwer Mahmood'a projedeki sekretarya asistanlığından dolayı özel teşekkürlerimi ve minnetimi belirtmek isterim.

Evvel ve ahirde Allah'a hamdolsun.

Abdul Azim Islahi

Cidde